

de fotografie veel directer dan in de podiumkunst. Ik heb het dan wel over de analoge fotografie. Die wordt in pakweg een honderdste van een seconde gemaakt, daarna kan je er héél lang naar kijken om te begrijpen wat er nou juist op staat. Terwijl er bij een digitale foto juist lang van tevoren over wordt nagedacht hoe hij moet worden gemaakt, daarna is het af. En het merkwaardige is dat als je naar een digitale foto kijkt, er iets is van pàf: je snapt het in een keer. Je hebt niet de neiging om er nog lang zitten over nadenken, het is gewoon een schokervaring zoals Walter Benjamin ze heeft beschreven. In ieder geval is dat toch waar de meeste digitale fotografen op uit zijn. Beelden die niks meer afbeelden, daar kan je nog altijd ontzettend vrolijk van worden.

De hele analoge fotografie is gebaseerd op het werkelijkheidseffect, op de idee dat wat er op de foto staat ooit allemaal echt gebeurd is. De foto kan nog zo vertekend zijn, je weet dat er iets is gebeurd waar de fotograaf bijstond en dat hij gefotografeerd heeft. Het fotogenieke of het buitenmediale is iets anders. Het maakt dat je als kijker überhaupt bereid bent om naar een foto te kijken. Bij de meeste foto's heb je die bereidheid niet. Of je kijkt wel, maar je bent onmiddellijk alweer vergeten wat er te zien was. Slechts bij uitzondering stoot je op een foto die je verplicht om hem serieus te nemen. Wij zien zoveel beelden dat er ook weinig reden is om nog naar een foto te kijken. Dat is een beetje het noodlot van de fotografie, van film en televisie ook. Maar tegelijkertijd creëert het de uitdaging om het nog een keer goed te doen.

Een werkelijkheidseffect nastreven, heeft eigenlijk geen zin meer. Je kan er wel leuke spelletjes mee uithalen. Een digitale fotografe als Vibeke Tandberg die bijvoorbeeld doet alsof ze in Afrika zielige mensen heeft geholpen: dat is het werkelijkheidseffect. Maar datgene wat je naar de foto doet kijken, is toch echt iets anders. In het theater werkt het ook zo. Het verbazingwekkende van toneel is de bereidheid van het publiek om het als werkelijkheid te zien. Terwijl je toch meteen doorhebt dat mensen zich hebben verkleed en doen alsof ze iemand anders zijn. Maar sommigen slagen erin om dwars door die mediale context heen te gaan. Eigenlijk is alle transparantie een werkelijkheidseffect. Anderzijds is het hypermediale dat natuurlijk eveneens. Want dan zeg je dat het enige wat écht bestaat het medium is, bijvoorbeeld de verf van het schilderij, de korrels van de analoge foto, of de

pixels van de digitale video. Het leidt tot prachtige dingen. Maar je hebt er wel het buitenmediale voor nodig.'

Verliefde mensen

Toen Maaike Post en ik met het *Boek voor de elektronische kunst* bezig waren, zagen we nogal wat installaties. Van sommige vonden we dat ze hét hadden, van andere niet. Maar we konden het niet echt duidelijk maken. Het werkelijkheidseffect bij een interactieve installatie bestaat erin dat wanneer jij iets doet, het systeem iets terugdoet. Er ontstaat een soort wisselwerking, tenminste bij de goeie installaties. Er gebeurt iets tussen de computerinstallatie en jou. Toch is er soms nog meer aan de hand. Ik heb het in *Het fotografisch genoegen* proberen te beschrijven als een andere vorm van communicatie. In het klassieke model gaat de boodschap via het medium van de zender naar de ontvanger. Die decodeert de boodschap, vervolgens zendt hij er een terug. Dat is eigenlijk een soort bevelstructuur. A geeft een bevel aan B, B zegt 'ik heb je bevel gesnapt' of 'hoepel op met je bevel'. De andere opvatting over communicatie is die van de cybernetici. Volgens hen is er pas van communicatie sprake wanneer je twee gelijkwaardige polen hebt die met elkaar communiceren én elkaar al communicerend veranderen. Dat is iets wat je in interactieve installaties ook wel aantreft. Jij bent bezig het systeem te veranderen, en het systeem verandert jouw gedrag eveneens. Je wordt bijvoorbeeld gedwongen om op een bepaalde manier te ademen, anders werkt het apparaat niet. Of neem die installatie van Ulrike Gabriel. Ze verplicht je om nergens aan te denken, zoniet valt de hele installatie stil.

Maar je hebt ook installaties waarbij het lijkt alsof er *tussen* de twee communicerende polen iets nieuws ontstaat. Je hebt dat ook in een goed gesprek of bij verliefde mensen. Iets tussen die twee in trekt al de prachtige verhalen tevoorschijn die ze tot dan toe nog nooit hadden verteld. Het is alsof er een onbekende boodschap tussen de twee polen aan het werk is. Bij sommige interactieve installaties lukt dat eveneens, bij podiumkunst soms ook. Toneel of dans is een instabiel medium, een voorstelling is eenmalig: eens en nooit meer. Daardoor kan weer juist dat merkwaardige wonder ontstaan. Tja, waarom ik dat nou het buitenmediale noem...? Het is het medium dat het 'm doet, maar het gebeurt toch buiten het medium zelf. Of het is misschien toch zelf

een medium... Ik weet het niet. Het is wel zo dat het ene medium meestal een ander medium bespeelt. Bij die bekende strandfoto van Rineke Dijkstra zorgt de vage herinnering aan een schilderij van Botticelli ervoor dat je de foto zo ongelooflijk mooi kunt vinden. Het is fotografie, en tegelijk is het een soortement schilderkunst.

Hoe je dat nu relateert met het effect van 'de zaal was er vanavond'... Is daarbij sprake van een massa-effect? Begint de zaal als een geheel te reageren en ervaart die dat ook? Er bestaan ook interactieve installaties die met een zaal werken. Ik heb eens gelezen over een installatie die door een paar duizend mensen tegelijkertijd werd gestuurd. Het was heel eenvoudig. Op het scherm voor de zaal zag je een vliegtuig. Dat steeg op, door de bewegingen van de mensen in de zaal werd het toestel bestuurd. Als iedereen naar links ging, week het vliegtuig eveneens naar links uit. Niemand zei wat er moest gebeuren. De eerste keer crashte het ding binnen de kortste keren omdat iedereen iets anders deed. Maar na goed tien minuten hield de zaal het toestel in de lucht. Blijkbaar kan je zo iets ook met een theatervoorstelling bewerkstelligen.'

Magische momenten

'Bij dans of ballet weet ik nooit in welke mate de bewegingen vrij of voorgeschreven zijn. Laten de dansers zich zo door de zaal bespelen dat ze andere dingen gaan doen dan voorzien is, of doen ze het gewoon perfecter of natuurlijker? De zaal gelijkt dan wel een beetje op een medium. Want media zijn een soort apparaten die energie in je lichaam pompen om je in een toestand te brengen die je anders nooit zou bereiken. Het is wel grandioos eigenlijk: het publiek dat als medium voor de mensen op het podium fungeert, en andersom. Dat zijn toch de magische momenten van de kunsten. Het heeft niets te maken met de kwaliteitsvraag. Soms is het er, soms niet. Tijdens de jaren tachtig verkeerde ik lange tijd in het gezelschap van muzikanten. Ik vond het heel fascinerend hoe zij praatten over wat er met een zaal gebeurde. Ik heb heel veel optredens van ze meegemaakt. Sommige avonden was het geluid volmaakt, maar wilde het maar niet lukken. Andere avonden was de geluidsinstallatie rotslecht en gebeurde het opeens wel. Dat moment is zo'n vreemd iets. Er zijn zelfs zangeressen die het in één keer goed hebben. Ze kunnen de zaal meteen vol zwarte doem pompen, of boordevol blijheid.